ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS No 3153
CLASSICA WRATISLAVIENSIA XXIX WROCŁAW 2009

KATARZYNA ANNA CHIŻYŃSKA
Uniwersytet Łódzki

ZAKRES ZNACZENIOWY TERMINU ἡ κάθαρσις (NA PODSTAWIE PISM ARYSTOTELESA ORAZ TEKSTÓW SCHOLIÓW DO TRAGEDII KLASYCZNYCH)

PISMA ARYSTOTELESA

W *Poetyce* (Περὶ ποιητικῆς) Arystotelesa znajdują się słowa, które na zawsze połączyły pojęcie κάθαρσις z gatunkiem tragicznym[1]. Zamieszczona w VI rozdziale uwaga głosi, iż tragedia „[...] poprzez litość i trwogę dokonuje oczyszczenia z tych uczuć" (przeł. K.Ch.) (1449b, 26–27)[2]. Zacytowany fragment, nieskomentowany w żadnym miejscu przez Stagirytę, ma tak ogólny charakter, że wymyka się jednoznacznej interpretacji. Zwyczajowo termin grecki na język polski tłumaczy się jako „oczyszczenie", jednak zakres znaczeniowy greckiego słowa κάθαρσις niezupełnie pokrywa się z zakresami znaczeniowymi jego odpowiedników w językach nowożytnych.

W niniejszym artykule zostanie podjęta próba zdefiniowania pojęcia „oczyszczenie" na podstawie pism Arystotelesa, ze szczególnym uwzględnieniem *Poetyki* oraz materiału zawartego w komentarzach do tragedii klasycznych, których autorzy posługiwali się tym terminem.

Teatrolodzy, socjologowie i antropolodzy wciąż starają się znaleźć odpowiedź na pytanie, czym w istocie było i w jaki sposób działało w antycznym teatrze „oczyszczenie", które Stagiryta uznał za cel sztuki tragicznej. W Arystotelejskim traktacie

[1] Językoznawcy wiążą rdzeń καθ- (joń.-att., dor.) lub κοθ- (eol.) z sanskryckim rdzeniem śudh- oznaczającym „oczyszczać", jednak pochodzenie słowa κάθαρσις jest nieznane, zob. É. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes*, Heidelberg-Paris 1916; P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. II E–K, Paris 1970; H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, t. I: A–Ko, Heidelberg 1960; A.A. Macdonell, *A practical Sanskrit dictionary*, Oxford 1979.

[2] „[…] δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν", zob. Aristoteles, *De arte poetica liber*, recensuit G. Christ, Leipzig 1913.

© for this edition by CNS

o sztuce poetyckiej słowo κάθαρσις zostało użyte jako ostatnie *pas* wieńczące definicję tragedii[3]. Brakuje jednak rozwinięcia terminu czy komentarza dotyczącego oczyszczającego działania sztuki tragicznej. Zachowany tekst wyjaśnia jedynie, że osiągnięcie „oczyszczenia" ma być wynikiem przeżycia ἔλεος i φόβος. Można przypuszczać, że starożytni Grecy rozumieli znaczenie tych pojęć, gdyż Arystoteles nie wyjaśnia w *Poetyce* również żadnego z nich. Warto także zauważyć, że filozof nie mówi o działaniu tragedii w sposób, który sugerowałby jej katartyczny potencjał, ale stwierdza, że κάθαρσις jest jej przynależna *ex definitione*.

Należy pamiętać, że cytowana uwaga dotyczy tych utworów dramatycznych, których poetyka została opisana w Περὶ ποιητικῆς, czyli tragedii Ajschylosa, Sofoklesa i Eurypidesa. Z tekstu Stagiryty wynika, że konstrukcja dramatów trzech wielkich poetów jest podporządkowana celowi sztuki tragicznej i nastawiona na wywołanie konkretnych reakcji psychicznych, a może także fizycznych[4]. Ostateczny cel utworów, skonstruowanych na zasadach opisanych w *Poetyce*, Arystoteles określa jednym terminem – κάθαρσις. „Oczyszczenie", jak można wywnioskować z definicji tragedii, sytuuje się po stronie widza, w którym na skutek przeżycia odpowiednich afektów zachodzi zjawisko nazwane właśnie κάθαρσις.

Katartyczne przeżycie jest uzależnione od μῦθος, którego właściwa konstrukcja pozwalała dramaturgowi w taki sposób pokierować odbiorem widza, aby jak najsilniej przeżył on akcję dramatu. Κάθαρσις to efekt przebycia wraz z bohaterem drogi, która rozpoczyna się w πρόλογος, a kończy w ἔξοδος. Precyzyjna budowa tej drogi jest dla poety najważniejszym zadaniem. „Przeżycie tragedii nie jest w żadnym razie przypadkową serią wrażeń [...]. Wydarzenia tragedii następują zatem w upo-

[3] W zachowanym tekście *Poetyki* słowo κάθαρσις zostało użyte dwukrotnie. Pierwszy raz we wspomnianej definicji tragedii jako nazwa celu sztuki tragicznej, a po raz drugi w znaczeniu obrzędów oczyszczalnych, dzięki którym Orestes, jako matkobójca, zostaje uwolniony od ciążącej na nim zmazy, por. *Poet.*, 1455b, 13–16.

[4] Wciąż trwa dyskusja na temat zakresu znaczeniowego terminów użytych przez Arystotelesa na określenie παθήματα doprowadzających widza do tragicznej κάθαρσις. Zwyczajowo sformułowanie „ἔλεος καὶ φόβος" na język polski tłumaczy się jako „litość i trwoga", co jednak znacznie zawęża znaczenie greckich pojęć. Zwraca na to uwagę np. Małgorzata Sugiera, przywołując poglądy niemieckiego filologa klasycznego Manfreda Fuhrmanna (1925–2005). „[...] Manfred Fuhrmann, zwraca w swoim komentarzu uwagę na mylące, a nawet błędne tłumaczenie greckich słów *éleos* i *phóbos.* Za Lessingiem przyjęło się przekładać je jako *Mitleid* i *Furcht*, czyli współczucie i obawa. Fuhrmann sprawdził jednak ich podstawowe znaczenia w epopejach Homera i we współczesnej Arystotelesowi grece. Okazało się wówczas, że *éleos* oznacza silny ból fizyczny oraz wywołane przez niego krzyki i skargi, a *phóbos* – przerażenie i gwałtowny przestrach. Greckie słowa nie mają zatem wiele wspólnego z Lessingowskimi ogólnohumanitarnymi i idealistyczno-oświeceniowymi odpowiednikami. Zarówno *éleos*, jak *phóbos* nazywają fizyczne reakcje ludzkiego organizmu, naturalne dla niego i spontaniczne. Lecz – zdaniem Fuhrmanna – Arystoteles dokonał zasadniczej modyfikacji ich podstawowego zakresu znaczeniowego. Pod wpływem Gorgiasza uznał bowiem, że fizyczne reakcje zdolne są wywołać u człowieka także słowa i literackie fikcje", zob. M. Sugiera, *Mythos, katharsis i mimesis: nowe lektury Poetyki* Arystotelesa, [w:] R. Nycz (red.), *Po strukturalizmie. Współczesne badania teoretycznoliterackie*, Wrocław 1992, s. 139.

© for this edition by CNS

rządkowanej sekwencji, sekwencji, która nadaje kształt i sens temu, co czujemy”[5]. Wywołanie wspomnianych afektów – ἔλεος i φόβος – zależy również od budowy formalnej utworu, doboru odpowiedniego tematu oraz właściwie skonstruowanych *dramatis personae.* Tragiczny los bohatera wywołuje w widzach φόβος, gdy los ten przypada w udziale komuś podobnemu do nich samych, a „niezawiniona” wina oraz kara, jaką ponosi bohater, wzbudza uczucie ἔλεος[6].

„Oczyszczenie”, o którym Stagiryta mówi w Περὶ ποιητικῆς, jest więc terminem z zakresu poetyki i estetyki dramatu. Oznacza ono efekt działania właściwie skonstruowanego utworu dramatycznego, a jednocześnie jest określeniem stanu emocjonalnego odbiorcy tego utworu.

Tekst traktatu nie daje jednak współczesnemu badaczowi odpowiedzi na pytanie, dlaczego żyjący w IV wieku przed Chr. Arystoteles uznał termin κάθαρσις za najbardziej właściwy dla określenia celu sztuki tragicznej. Pomocne w rozwiązaniu tej kwestii może być przeanalizowanie znaczenia, w jakim filozof używał tego pojęcia w innych tekstach. Zamieszczone poniżej zestawienie fragmentów pism Stagiryty wskazuje na różnorodność semantyczną terminu κάθαρσις.

W tekście znanym pod łacińskim tytułem *Divisiones quae vulgo dicuntur Aristoteleae* znajduje się klasyfikacja znaczeniowa „oczyszczenia”. Fragment ten dotrwał do naszych czasów niestety znacznie uszkodzony:

διαιρεῖται ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ κάθαρσις εἰς τρία. ἔστι γὰρ αὐτῶν ἕν μὲν νόμῳ, ἕν δὲ φύσει, ἕν δὲ τέχνῃ καὶ πράγματι. νόμῳ μὲν οὖν ἐστι καθαρμός [....., φύσει δὲ,] οἷον ὅ τε τοῦ ἀέρος, ὅταν ἀποκαθαίρηται καὶ ὅταν [τὰ] ὕδατα ὦσι καθαρὰ καὶ τὰ βρώματα καὶ πάντα [τὰ τοιαῦτα]. τέχνῃ δὲ καὶ πράγματι, οἷον ἥ τε τῶν χαλκωμάτων καὶ τῶν ἱματίων πλύσις καὶ τὰ τοιαῦτα. (*Divisiones*..., 59, 16–17; 60, 1–5)[7].

Pierwsze z wymienionych znaczeń dotyczy sfery νόμος, czyli prawa ustanowionego przez człowieka lub zwyczaju usankcjonowanego tradycją. Dotyczy przede wszystkim obrzędów oczyszczalnych, które funkcjonują w społeczno-religijnym życiu πόλις. Znaczenie drugie ma związek z φύσις – sferą naturalną, biologiczną i ekologiczną. Trzecie znaczenie dotyczy natomiast rzemieślniczej działalności człowieka – czyszczenia zabrudzonych przedmiotów i przywracania im pożądanego wyglądu.

Zakres semantyczny pojęcia κάθαρσις, które stanowi przedmiot rozważań, poszerza użycie go w takich pismach, jak: *Fizyka* (Φυσικὴ ἀκρόασις) i *Metafizyka* (Τῶν μετὰ τὰ φυσικά) – oba dzieła zawierają ten sam fragment, *O rodzeniu się*

---

[5] O. Taplin, *Tragedia grecka w działaniu*, przeł. A. Wojtasik, Kraków 2004, s. 269.

[6] Por. Aristoteles, *Rhetorica*, 1385b, 11–19.

[7] H. Mutschmann (red.), *Divisiones quae vulgo dicuntur Aristoteleae*, Leipzig 1906. „Znaczenie terminu «oczyszczenie» (καθαρισμός, κάθαρσις) może być trojakie, w zależności od tego czy stosuje się je do opisu sfery νόμος, φύσις, czy też τέχνη. Jeśli chodzi o νόμος [«oczyszczenie» – K.Ch.] dotyczy obrzędu oczyszczalnego [..., φύσις natomiast], kiedy jest mowa o oczyszczaniu powietrza, i gdy woda, żywność i wszystkie rzeczy (tym podobne) są czyste. Jeśli zaś chodzi o τέχνη, [«oczyszczenie» – K.Ch.] dotyczy usuwania zabrudzeń z metalowych przedmiotów, odzieży i tym podobnych rzeczy” (przeł. K.Ch.).

© for this edition by CNS

zwierząt (Περὶ ζῷων γενέσεως), *Zoologia* (Αἱ περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαι) oraz *Zagadnienia przyrodnicze* (Προβλήματα). We wszystkich wymienionych traktatach termin „oczyszczenie" łączony jest z procesami fizycznymi, zachodzącymi w żywym organizmie. Ich celem jest usunięcie substancji zbędnych lub szkodliwych, które przeszkadzają mu w prawidłowym funkcjonowaniu. Mianem κάθαρσις określa się również substancje wydzielane podczas owych oczyszczających procesów, a także środki, które te procesy wywołują.

W *Fizyce* (194b, 35–195a, 1) oraz *Metafizyce* (1013a, 35–1013b, 2) termin „oczyszczenie" jest równoznaczny z „przeczyszczeniem", natomiast w *Zagadnieniach przyrodniczych* (864a, 34) mianem κάθαρσις określane jest uzdrawiające działanie środków farmakologicznych. W pismach zoologicznych „oczyszczenie" oznacza najczęściej „miesiączkę", chociaż ten używany w języku polskim wyraz stanowi kalkę greckiego słowa „καταμηνία", także oznaczającego menstruację. Z taką odpowiedniością spotykamy się w *Zoologii* (578b, 28 *et sqq.*), w traktacie *O rodzeniu się zwierząt* (*e.g.* 773b, 32), jak również we wspomnianych już *Zagadnieniach przyrodniczych* (896a, 29). Trzeba dodać, iż Arystoteles uważa krew miesięczną oraz inne towarzyszące jej wydzieliny za pozostałości pokarmowe, których żeński organizm nie zdołał strawić czy też „przegotować" w żołądku. Oczyszczanie ciała z tych substancji jest ważnym procesem higienicznym, gdyż ich nagromadzenie mogłoby spowodować chorobę[8]. W *Zoologii*, w rozdziale dotyczącym psów (574b, 3–5), termin κάθαρσις Stagiryta odnosi również do wszelkich wydzielin pojawiających się podczas porodu.

Słowo κάθαρσις wielokrotnie pojawia się także w *Polityce* (Πολιτικά) przy okazji omawiania dobroczynnych funkcji muzyki. Zacytowany poniżej fragment zawiera równocześnie zapowiedź szerszego omówienia „oczyszczenia" w *Poetyce*, którego jednak zachowany tekst nie zawiera.

φαμὲν δ' οὐ μιᾶς ἕνεκεν ὠφελείας τῇ μουσικῇ χρῆσθαι δεῖν ἀλλὰ καὶ πλειόνων χάριν [καὶ γὰρ παιδείας ἕνεκεν καὶ καθάρσεως – τί δὲ λέγομεν τὴν κάθαρσιν, νῦν μὲν ἁπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον – τρίτον δὲ πρὸς διαγωγὴν πρὸς ἄνεσίν τε καὶ πρὸς τὴν τῆς συντονίας ἀνάπαυσιν]. (*Polit.*, 1341b, 36–41)[9]

Według słów Arystotelesa jedną z funkcji muzyki byłaby zatem funkcja katartyczna. Poszczególne partie muzyczne wykonywano w określonych tonacjach, nazywanych po łacinie *modi*, a po grecku ἁρμονίαι, które wykorzystywały brzmienie konkretnych instrumentów, co z kolei wpływało na sposób odbioru słuchanych utworów. Każdą ze skal charakteryzowały ściśle określone serie interwałów warunkujących jej

[8] Por. Arystoteles, *O rodzeniu się zwierząt*, ks. II i IV.

[9] Aristoteles, *Politica*, post Fr. Susemihlium recognovit O. Immisch, Leipzig 1909. „Powiedzieliśmy, że trzeba używać muzyki, gdyż niesie ona z sobą nie jedną, lecz liczne korzyści [jest przydatna w procesie wychowywania, jak również dokonuje «oczyszczenia» – to zaś, co nazywamy «oczyszczeniem», teraz omówimy tylko ogólnie, a dokładniej w wykładzie dotyczącym sztuki poetyckiej; muzyka umila również spędzanie wolnego czasu, sprzyja odprężeniu i wypoczynkowi po wysiłku intelektualnym]" (przeł. K.Ch.).

© for this edition by CNS

specyfikę. „W literaturze V i IV wieku spotykamy wiele odniesień do muzycznych *harmoniai.* Za bardzo interesujące i istotne zagadnienie uznawano wówczas różnice między nimi w zakresie cech estetycznych i wyrazowych oraz wpływu, jaki wywierają na nastrój słuchacza”[10]. Za instrument, którego dźwięk był najbardziej odpowiedni do oczyszczania słuchaczy, Arystoteles uważa αὐλός.

[...] ἔτι δὲ οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικὸν ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν, ὥστε πρὸς τοὺς τοιούτους αὐτῷ καιροὺς χρηστέον ἐν οἷς ἡ θεωρία κάθαρσιν μᾶλλον δύναται ἢ μάθησιν. (*Polit.*, 1341a, 21–24)[11]

Dźwięk aulosu był odpowiedni dla tonacji frygijskiej – namiętnej i orgiastycznej, którą kojarzono z Bakchosem. Celem utworów skomponowanych w tej skali było wzbudzenie w słuchaczach zachwytu i entuzjazmu, dlatego posługiwano się nią, kiedy wykonywano dytyramby. Tonacja dorycka, o charakterze poważnym i spokojnym, była wykorzystywana do pieśni lamentacyjnych, miłosnych oraz peanów. Była tonacją „męską”, ponieważ nie nadawała się do wykonywania utworów, których treścią były nagłe porywy uczuć i namiętności uznawane za właściwe jedynie kobietom. Ostatnią z trzech głównych ἁρμονίαι była skala miksolidyjska, która z kolei była odpowiednia do wyrażania żalu i miała wywoływać w słuchaczach nastrój smutku i przygnębienia.

φανερὸν ὅτι χρηστέον μὲν πάσαις ταῖς ἁρμονίαις, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον πάσαις χρηστέον, ἀλλὰ πρὸς μὲν τὴν παιδείαν ταῖς ἠθικωτάταις, πρὸς δὲ ἀκρόασιν ἑτέρων χειρουργούντων καὶ ταῖς πρακτικαῖς καὶ ταῖς ἐνθουσιαστικαῖς (ὃ γὰρ περὶ ἐνίας συμβαίνει πάθος ψυχὰς ἰσχυρῶς, τοῦτο ἐν πάσαις ὑπάρχει, τῷ δὲ ἧττον διαφέρει καὶ τῷ μᾶλλον, οἷον ἔλεος καὶ φόβος, ἔτι δ’ ἐνθουσιασμός· καὶ γὰρ ὑπὸ ταύτης τῆς κινήσεως κατοκώχιμοί τινές εἰσιν, ἐκ τῶν δ’ ἱερῶν μελῶν ὁρῶμεν τούτους, ὅταν χρήσωνται τοῖς ἐξοργιάζουσι τὴν ψυχὴν μέλεσι, καθισταμένους ὥσπερ ἰατρείας τυχόντας καὶ καθάρσεως· ταὐτὸ δὴ τοῦτο ἀναγκαῖον πάσχειν καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς φοβητικοὺς καὶ τοὺς ὅλως παθητικούς τοὺς δ’ ἄλλους, καθ’ ὅσον ἐπιβάλλει τῶν τοιούτων ἑκάστῳ, καὶ πᾶσι γίγνεσθαί τινα κάθαρσιν καὶ κουφίζεσθαι μεθ’ ἡδονῆς· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ μέλη τὰ πρακτικὰ παρέχει χαρὰν ἀβλαβῆ τοῖς ἀνθρώποις). (*Polit.*, 1342a, 1–16)[12]

---

[10] M.L. West, *Muzyka starożytnej Grecji*, przeł. A. Maciejewska i M. Kaziński, Kraków 2003, s. 194.

[11] Aristoteles, *Politica*... „Dźwięk aulosu nie uspokaja, lecz pobudza, tak więc należy się nim posługiwać wtedy, kiedy cel stanowi oczyszczanie, a nie nauczanie” (przeł. K.Ch.).

[12] *Ibidem*. „Oczywiste jest, że należy korzystać ze wszystkich tonacji, jednak nie należy posługiwać się nimi w taki sam sposób; do celów wychowawczych należy używać tych, które są spokojne, natomiast [jako podkład – K.Ch.] do słuchania recytacji pasują te pobudzające i ekscytujące. [Uczucie, które daje o sobie znać gwałtownie w jednych duszach, jest obecne we wszystkich – raz słabiej, raz silniej, tak jak na przykład litość i trwoga oraz jeszcze ekscytacja – bo i tego rodzaju poruszenie obejmuje niektórych. Widzimy przecież, że pod wpływem świętych melodii, które wprawiają duszę w orgiastyczny szał, niektórzy słuchacze uspokajają się, jak gdyby zostali wyleczeni i oczyszczeni. Tego samego muszą doznawać ci, którzy mają skłonność do odczuwania litości i trwogi oraz w ogóle ludzie wrażliwi, a inni – jeśli obejmie ich któreś z tych uczuć, w każdym z nich dokonuje się jakieś oczyszczenie i doznają ulgi dzięki odczuwaniu przyjemności; podobnie też melodie oczyszczające dostarczają ludziom niewinnej radości]” (przeł. K.Ch.).

© for this edition by CNS

Termin κάθαρσις w *Poetyce* został użyty w rozważaniach o charakterze *stricte* estetycznym, natomiast w *Polityce* występuje w dyskursie dotyczącym roli muzyki, między innymi w procesie edukacyjnym i dydaktycznym. Opisywany przez Stagirytę sposób oddziaływania utworów muzycznych na uczucia może być uznany za analogiczny do sposobu, w jaki oddziaływała na widza tragedia.

Zarówno spektakl teatralny, jak i utwór muzyczny są procesualne. Mogą więc mieć podobne mechanizmy działania: uaktywniać i potęgować παθήματα znajdujące się w ludzkiej duszy, aby potem je rozładować, sprowadzając ulgę, spokój i oczyszczenie. „Tragedia, dokonując aktywizacji uczuć, doprowadza zarazem owe emocje do szczególnego natężenia, sprawia, iż następuje jak gdyby przekroczenie normalnej miary afektów; końcowym etapem tego procesu jest «rozładowanie», stan, w którym uczucia tracą swą agresywność, ustępują miejsca uspokojeniu, ukojeniu, wyciszeniu, któremu towarzyszy przeżycie ulgi i przyjemności”[13].

Wypowiedź o podobnej treści znajduje się we *Fragmenta varia*, zbiorze tekstów przypisywanych przez tradycję Arystotelesowi:

αἱ δυνάμεις τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων τῶν ἐν ἡμῖν πάντη μὲν εἰργόμεναι καθίσταται σφοδρότεραι, εἰς ἐνέργειαν δὲ βραχεῖαν καὶ ἄχρι τοῦ συμμέτρου προαγόμεναι χαίρουσι μετρίως καὶ ἀποπληροῦνται καὶ ἐντεῦθεν ἀποκαθαιρόμεναι πειθοῖ καὶ οὐ πρὸς βίαν ἀναπαύονται. διὰ τοῦτο ἔν τε κωμῳδίᾳ καὶ τραγῳδίᾳ ἀλλότρια πάθη θεωροῦντες ἵσταμεν τὰ οἰκεῖα πάθη καὶ μετριώτερα ἀπεργαζόμεθα καὶ ἀποκαθαίρομεν [καὶ πᾶσι – τοῖς ὅλως παθητικοῖς – γίγνεσθαί τινα κάθαρσιν καὶ κουφίζεσθαι μεθ’ ἡδονῆς.] (*Fragmenta varia*, 1, 12, 81, 27–37)[14].

W ludzkich duszach znajdują się więc, zwykle uśpione, pokłady potencjalnie niszczących emocji. Owe παθήματα mogą zostać rozbudzone, a potem zaspokojone za sprawą utworów muzycznych lub tragedii. Następuje to po krótszym lub dłuższym czasie, w zależności od stopnia wrażliwości konkretnego człowieka, przybierając formę określaną mianem κάθαρσις.

Można przypuszczać, że drzemiące w duszy emocje, jeśliby nie znajdowały ujścia, na przykład przy oglądaniu spektakli teatralnych lub słuchaniu muzyki, mogłyby destrukcyjnie oddziaływać na człowieka, skłaniając go do ich rozładowania w sposób nieakceptowany społecznie.

Dlatego, jak czytamy w *Poetyce*, zadaniem tragedii jest uaktywnienie uśpionych παθήματα i oczyszczenie z nich widza, zanim jeszcze osiągną one niebezpieczną

[13] E. Sarnowska-Temeriusz, *Przeszłość poetyki. Od Platona do Giambattisty Vica*, Warszawa 1995, s. 130.

[14] Aristoteles, *Fragmenta selecta*, recognovit brevique adnotatione instruxit W.D. Ross, Oxford 1955. „Całkowicie zamknięte w naszym wnętrzu siły ludzkich uczuć mogą stać się zbyt gwałtowne, [wtedy – K.Ch.] zwykle zmniejszają swoją intensywność, łagodnie dochodzą do właściwej miary i zaspokajają się, a w efekcie są oczyszczane i posłusznie, bez przymusu, uspokajają się. Dlatego też w komedii i tragedii obserwowanie cudzych uczuć budzi w nas nasze własne, które łagodzimy i oczyszczamy, [wtedy w każdym wrażliwym człowieku dokonuje się jakieś oczyszczenie i doznaje ulgi dzięki odczuwaniu przyjemności]” (przeł. K.Ch.). Przytoczony fragment, w piśmie *O egipskich misteriach* (Περὶ τῶν αἰγυπτίων μυστηρίων), cytuje Jamblich (III/IV w.), grecki filozof, komentator Platona i Arystotelesa; zdanie w nawiasie znajduje się również w *Polityce.*

© for this edition by CNS

wielkość. Schemat działania, opisany przez Arystotelesa, przypomina znaną od starożytności zasadę *simila similibus curantur*[15]. Główną funkcją tragicznego oczyszczenia była funkcja „higieniczna"[16], która w przypadku sztuki tragicznej dotyczyła zachowania czystości emocjonalnej, duchowej, a którą można było osiągnąć, uczestnicząc w spektaklach teatralnych.

Termin κάθαρσις bez względu na to, czy został użyty przez Stagirytę w pismach medycznych, czy też w tych dotyczących sztuki poetyckiej, niezależnie od tego, czy dotyczył ciała, ludzkiej duszy czy przedmiotu, zawsze był stosowany do opisu działania mającego cel prewencyjny (niedopuszczenie do choroby) lub cel uzdrawiający (wyleczenie z niej).

ΣΧΟΛΙΑ

W zachowanej literaturze greckiej termin κάθαρσις był używany głównie przez autorów traktatów medycznych (Hipokrates, Galen i Orybazjusz). Okazjonalnie występował w wypowiedziach filozoficznych (Proklos, Kornutus), a najrzadziej posługiwali się nim poeci. Starożytni autorzy używali jednak pojęcia „oczyszczenie" do komentowania treści oraz języka utworów dramatycznych. Przedmiotem analiz w drugiej części artykułu będzie znaczenie terminu κάθαρσις w komentarzach do tragedii klasycznych. Zamieszczony przegląd scholiów do trzech spośród zachowanych tragedii – dwóch Ajschylosa i jednej Sofoklesa – stwarza możliwość ustalenia, w jaki sposób słowo „oczyszczenie" było rozumiane przez badaczy i komentatorów dramatu.

Termin κάθαρσις kilkokrotnie występuje w objaśnieniach dotyczących *Siedmiu przeciw Tebom* (Ἑπτά ἐπὶ Θήβας) Ajschylosa. Pierwsze z cytowanych scholiów omawia znaczenie konkretnego wersu tragedii, którego tekst został przytoczony na samym początku komentarza.

αἷμα γὰρ καθάρσιον· τί δὲ αἰνιττόμενος διὰ τούτου τοῦ λόγου φησίν; ὅτι πᾶς ἄλλος φόνος καθαίρεται. ὁ γὰρ τῶν ἀλλοτρίων καὶ πολεμίων γινόμενος φόνος κάθαρσιν ἐπιδέχεται· ἡ δὲ μισητὴ ἀδελφοκτονία οὐδέποτε καθαίρεται. Ἄλλως. καθαρὸν τὸ αἷμα τῶν ἀλληλοκτονούντων ξένων ἐν πολέμοις, τὸ δ' ἀδελφοκτονεῖν ἄντικρυς φονέων ἔργον. ἢ ὅτι αἷμα καθάρσιον ἀντὶ τοῦ πᾶς ἄλλος φόνος καθαίρεται, τὸ αἷμα δὲ τοῦτο καθάρσιον οὐκ ἐπιδέχεται, ὅταν οἱ ἀδελφοὶ αὐτόκτονοι γένωνται καὶ οὕτως αὐτοῖς ὁ θάνατος γένηται. (*Scholia in Aeschylum. Scholia vetera in „Septem contra Thebas"*, 680, 1–9)[17]

---

[15] Autorstwo tej maksymy tradycja przypisuje Hipokratesowi.

[16] Przymiotnik ὑγιεινός lub ὑγιαστικός oznacza „zdrowy", „uzdrawiający". Warto przypomnieć, iż jeden z przydomków Dionizosa, „boga teatru", brzmiał ὑγιάτης – dawca zdrowia.

[17] O. Langwitz Smith (red.), *Scholia Graeca in Aeschylum quae exstant omnia. Scholia in „Septem adversus Thebas"*, t. 2, Leipzig 1982. „«Z krwi bowiem można się oczyścić» – co ma na myśli, mówiąc te słowa? Ma na myśli to, że z każdego innego morderstwa można zostać oczyszczonym. Mord bowiem, który dotyczy ludzi ze sobą niespokrewnionych lub zdarza się na polu bitwy, może otrzymać oczyszczenie, a zuchwałe bratobójstwo nie. Innymi słowy: z krwi tych, którzy zostali zabici na polu bitwy i którzy są dla siebie obcy nie trzeba się oczyszczać, bratobójstwo natomiast jest

© for this edition by CNS

Tekst σχόλιον stanowi objaśnienie wypowiedzi chóru, będącej reakcją na decyzję Eteoklesa, który postanawia stanąć w siódmej bramie Teb i walczyć z Polinejkesem[18]. Chór stara się powstrzymać Eteoklesa od stoczenia pojedynku z bratem. Słowa przestrogi są wypowiadane zgodnie z przekonaniem, iż ten, kto przeleje krew członka swojej rodziny, będzie nosił na sobie niemożliwą do usunięcia zmazę. Zabójstwo dokonane pośród wrzawy wojennej na przedstawicielu wrogiego państwa było traktowane zupełnie inaczej niż wspomniane w σχόλιον bratobójstwo[19].

Chociaż każde zabójstwo pozostawiało ślad na osobie, która je popełniła, to z krwi „obcej" można się było oczyścić. Jeżeli jednak morderca należał do tego samego rodu, co jego ofiara, zabójstwo pozostawiało na nim piętno niemożliwe do usunięcia. Człowiek naznaczony zmazą powstałą na skutek przelania bratniej krwi według słów scholiasty nie może otrzymać łaski κάθαρσις. Starożytna μίασμα była tak silna, że dotyczyła nie tylko zabójcy. Kolejne σχόλιον informuje, że dotknięta zmazą jest również ziemia, na której bracia przelali swoją krew.

ἐπειδὰν αὐτοὶ κτάνωσιν· ὅταν μὲν οὖν αὐτοὶ ἑαυτοὺς φονεύσωσι καὶ θάνωσιν, αὐτοὶ ἑαυτοὺς διακόψαντες, καὶ ἡ πατρῴα γῆ πίῃ τὸ ἐκ τοῦ φόνου αὐτῶν κενωθὲν μέλαν αἷμα, τίς ἂν κάθαρσιν αὐτοῖς παράσχοι; τίς ἂν αὐτοὺς λούσειεν ὡς νόμος ποιεῖν νεκρούς; (*Scholia in Aeschylum. Scholia vetera in „Septem contra Thebas"*, 734, 1–4)[20]

Tekst komentarza pokrywa się treściowo z fragmentem pieśni chóru znajdującej się w tragedii *Siedmiu przeciw Tebom* Ajschylosa[21]. W tekście σχόλιον i tragedii

bez wątpienia [największą – K.Ch.] zbrodnią. A może mówi: «z krwi można się oczyścić» dlatego, że można zostać oczyszczonym z każdego innego zabójstwa, z wyjątkiem tego, kiedy krew została przelana przez braci, którzy w ten sposób stali się swoimi zabójcami" (przeł. K.Ch.).

[18] ΧΟΡΟΣ
μή, φίλτατ' ἀνδρῶν, Οἰδίπου τέκος, γένῃ
ὀργὴν ὁμοῖος τῷ κάκιστ' αὐδωμένῳ
ἀλλ' ἄνδρας Ἀργείοισι Καδμείους ἅλις
ἐς χεῖρας ἐλθεῖν· αἷμα γὰρ καθάρσιον.
ἀνδροῖν δ' ὁμαίμοιν θάνατος ὧδ' αὐτοκτόνος-
οὐκ ἔστι γῆρας τοῦδε τοῦ μιάσματος. (677–682)

Aeschylus, *Septem contra Thebas*, [w:] *idem*, *Tragoediae*, H. Weil (red.), Leipzig 1903.

[19] Według greckiej mentalności zabicie wroga było uważane za rzecz sprawiedliwą i chwalebną, czego świadectwo znajdujemy choćby w zbiorze sofistycznych mów Δισσοὶ λόγοι: „[...] rzeczą piękną jest czynić dobrze przyjaciołom, szpetną zaś – czynić podobnie wrogom", zob. *Mowy podwójne*, przeł. J. Gajda, [w:] J. Gajda, *Sofiści*, Warszawa 1989, s. 299.

[20] O. Langwitz Smith (red.), *op. cit.*, „«Gdy oni się zabijają» – skoro więc jeden drugiego zabija i umierają, niszcząc się nawzajem, a ojczysta ziemia pije rozlaną czarną krew ich zbrodni, to któż mógłby im przynieść oczyszczenie? Któż mógłby obmyć ich ciała, tak, jak prawo nakazuje to czynić dla zmarłych?" (przeł. K.Ch.).

[21] ΧΟΡΟΣ
ἐπεὶ δ' ἂν αὐτοκτόνως
αὐτοδάικτοι θάνω-
σι, καὶ γαῖα κόνις
πίῃ μελαμπαγὲς αἷμα φοίνιον,
τίς ἂν καθαρμοὺς πόροι,

© for this edition by CNS

znajdują się podobne pytania retoryczne o możliwość dokonania κάθαρσις z krwi, która utraciła już swoją witalną czerwień i stała się czarna (μέλαν αἷμα). Scholiasta podaje w wątpliwość również to, czy znajdzie się ktoś, kto zgodnie ze zwyczajem oczyści ciała zabitych z posoki i kurzu, a tym samym przygotuje je do uroczystości pogrzebowych. Κάθαρσις, rozumiana jako przywrócenie rodowi i rodzinnej ziemi czystości, nie jest w tej sytuacji możliwa. Przelana braterska krew odbiera moc oczyszczającym rytuałom.

Kolejne cytowane σχόλιον należy do komentarzy filologicznych. Jego autor wskazuje na różnice znaczeniowe wyrazów, zbudowanych na tym samym rdzeniu, z których każdy dotyczy innego elementu oczyszczalnego rytuału. Można przypuszczać, że w chwili, kiedy powstał komentarz, musiała być zauważalna tendencja używania terminów κάθαρμα, καθάρσιον i κάθαρσις jako synonimów. Stąd też podkreślenie przez scholiastę różnic w zakresie znaczeniowym słów. Uwaga ta jest szczególnie cenna dla nowożytnych filologów, ponieważ może okazać się pomocna przy rozwiązywaniu problemów translatorskich.

Ten rodzaj komentarzy wpisuje się w tradycję piśmiennictwa leksykograficznego, w którego tworzeniu σχόλια miały niemały udział. Z dopisków i fragmentów przekładów, sporządzanych na marginesach tekstów przez kolejnych starożytnych badaczy, zaczęto tworzyć glosariusze i innego rodzaju słowniki będące nieocenioną pomocą dla następnych pokoleń filologów.

κάθαρμα, καθάρσιον καὶ κάθαρσις διαφέρει· καθάρσιον τὸ καθαῖρον, κάθαρσις αὐτὴ ἡ ἐνέργεια τῆς καθάρσεως, κάθαρμα δὲ αὐτὸ τὸ εἰς κάθαρσιν διδόμενον, οἷον λιμοῦ συμβάντος παρ' Ἕλλησιν ἤ τινος ἄλλου τῶν ἀπευκτῶν, λαμβάνοντες τὸν ἀηδέστατον καὶ παρὰ τῆς φύσεως ἐπιβεβουλευμένον πηρόν, χωλόν, τοὺς τοιούτους, τοῦτον ἔθυον εἰς ἀπαλλαγὴν τοῦ ἐνοχλοῦντος δεινοῦ. ἐνταῦθα δὲ καθάρσιον αἷμα λέγει τὸ καθαρὸν καὶ ἐλεύθερον μιάσματος. (*Scholia in Aeschylum. Scholia vetera in „Septem contra Thebas"*, 680, 1–7)[22]

W drugiej części cytowanego σχόλιον zostały przywołane sytuacje kryzysu, które mogły zostać zażegnane po dokonaniu κάθαρσις. Według autora tekstu, „oczyszczenie" ma moc usuwania niebezpieczeństw naturalnych i klęsk żywiołowych (jak wspomniany głód), ale również zagrożeń społeczno-religijnych, które powstawały, gdy w społeczności przebywał ktoś obciążony klątwą (μίασμα). Tego rodzaju nie-

τίς ἄν σφε λούσειεν; ὦ
πόνοι δόμων νέοι παλαι-
οῖσι συμμιγεῖς κακοῖς. (734–741)

Aeschylus, *Septem contra Thebas*, [w:] *idem*, *Tragoediae*...

[22] O. Langwitz Smith (red.), *op. cit.*, „Znaczenie słów κάθαρμα, καθάρσιον i κάθαρσις różni się od siebie: καθάρσιον oznacza ofiarę oczyszczalną, sama κάθαρσις to czynność oczyszczania, a κάθαρμα jest tym, co należy poddać oczyszczeniu. Dotyczy to na przykład sytuacji, kiedy u Greków panuje głód lub też gdy jest pośród nich ktoś, na kim ciąży klątwa, kiedy doznają tego, co najbardziej nieprzyjemne i co już ze swojej natury jest ułomne, niedoskonałe i tym podobne. Składają wtedy ofiary, aż do chwili uwolnienia się od dręczącego niebezpieczeństwa. [Ajschylos – K.Ch.] mówi, że «z krwi można się oczyścić», ponieważ wtedy [to, co było skalane – K.Ch.] znowu jest czyste i wolne od zmazy" (przeł. K.Ch.). Por. przyp. 16.

© for this edition by CNS

bezpieczeństwo stanowili na przykład znani bohaterowie tragedii, Edyp i Orestes, nazywani po grecku μιαιφόνοι[23], którzy splamili się przelaniem krwi członków rodziny. W przypadku μίασμα zagrożenie polegało na tym, że zmaza działała jak choroba zakaźna, rozprzestrzeniając się i infekując całe otoczenie[24].

Do treści zacytowanego σχόλιον nawiązuje następne, znajdujące się w zbiorze komentarzy do *Siedmiu przeciw Tebom*:

ἔθος γὰρ ἦν τοῖς παλαιοῖς τὸ γενέσθαι τινὰ μιαιφόνον ἐκφεύγειν τῆς πατρίδος καὶ εἰς ἄλλον τόπον ἐπάγειν αὐτὸν ὡς ἂν λάβῃ κάθαρσιν. (*Scholia in Aeschylum, scholia vetera in „Septem contra Thebas"*, 738b, 1–3)[25]

Scholiasta przywołał w tym fragmencie grecki zwyczaj, którego ślad zachował się między innymi w *Królu Edypie* (Οἰδίπους τύραννος) Sofoklesa. Ilustrację do tekstu komentarza stanowi jedna z ostatnich scen dramatu, kiedy Edyp po rozpoznaniu swojego losu prosi nowego władcę Teb, aby ten wypędził go z πόλις. Naznaczony zmazą syn Lajosa i Jokasty dobrowolnie udaje się na wygnanie, nie chcąc dłużej być przyczyną nieszczęść dla swojej ziemi.

Interesująca pod względem retorycznym jest budowa następnego σχόλιον, które dotyczy fragmentu *Króla Edypa*. Komentator podaje synonimy kolejnych słów użytych przez Sofoklesa do sformułowania swojej myśli. Poza doborem słownictwa scholiasta krytykuje formalną stronę wypowiedzi, powołując się na poetycki autorytet Homera. Uznawszy słowa Sofoklesa za mało czytelne, komentator proponuje w końcu własną wersję tekstu, która wydawała mu się bardziej zrozumiała i doskonalsza pod względem poetyckim.

νίψαι καθαρμῷ ἀποπλῦναι διὰ καθάρσεως. τὴν στέγην τὴν οἰκίαν, τῶν κακῶν. Κεύθει κρύπτει. τὰ ἅ φανεῖ φανερὰ ποιήσει. ὅμοιον τῷ, τῶν οἳ νῦν βροτοί εἰσιν· ὀφείλων γὰρ εἰπεῖν, νίψαι τὴν στέγην τῶν κακῶν ὅσα κρύπτει, ἃ αὐτίκα εἰς τὸ φῶς δείξει, ὁ δὲ

---

[23] Por. tekst następnego cytowanego σχόλιον.

[24] W *Królu Edypie* Sofoklesa już w prologu tragedii znajduje się opis nieszczęść, jakie spadły na πόλις na skutek ciążącej na władcy Teb zmazy:

ΙΕΡΕΥΣ
Πόλις γάρ, ὥσπερ καὐτὸς εἰσορᾷς, ἄγαν
ἤδη σαλεύει, κἀνακουφίσαι κάρα
βυθῶν ἔτ᾽ οὐχ οἵα τε φοινίου σάλου,
φθίνουσα μὲν κάλυξιν ἐγκάρποις χθονός,
φθίνουσα δ᾽ ἀγέλαις βουνόμοις τόκοισί τε
ἀγόνοις γυναικῶν ἐν δ᾽ ὁ πυρφόρος θεὸς
σκήψας ἐλαύνει, λοιμὸς ἔχθιστος, πόλιν,
ὑφ᾽ οὗ κενοῦται δῶμα Καδμεῖον, μέλας δ᾽
Ἅιδης στεναγμοῖς καὶ γόοις πλουτίζεται. (22–31)

Sophokles, *König Oidipus*, für den Schulgebrauch erklärt von G. Wolff, Leipzig und Berlin 1908.

[25] O. Langwitz Smith (red.), *op. cit.*, „Starożytni mieli zwyczaj, że człowiek, który popełnił zbrodnię, uchodził z ojczyzny i udawał się w inne miejsce, aby móc osiągnąć oczyszczenie" (przeł. K.Ch.).

© for this edition by CNS

λέγει, νίψαι τὴν στέγην ὅσα κακὰ κρύπτει, ἀποδιδοὺς τὸν λόγον πρὸς τὸ ἀνταποδοτικόν. (*Scholia in Sophoclem. Scholia in „Oedipum tyrannum"*, 1228, 1–7)[26]

Zacytowane objaśnienie dotyczy wypowiedzi Domownika, która następuje po pieśni chóru komentującego ἀναγνώρισις[27]. W tym wypadku termin κάθαρσις ma związek z oczyszczeniem miejsca, które zostało skażone. W tekście tragedii zostaje wyrażona wątpliwość, czy istnieje siła mogąca zmyć z Edypowego domu wszystkie ślady zbrodni. Μίασμα, którą był naznaczony Edyp jako mąż własnej matki i zabójca ojca, objęła całe Teby – metonimicznie dach królewskiego pałacu.

Autor ostatniego cytowanego poniżej σχόλιον posłużył się pojęciem κάθαρσις, omawiając fragment Ajschylosowego *Prometeusza w okowach* (Προμηθεὺς δεσμώτης). W krótkiej, bo liczącej zaledwie dwa zdania, uwadze scholiasta zamieścił komentarz filologiczny na temat znaczenia jednego z użytych przez Ajschylosa terminów oraz wyjaśnienie dotyczące intencji twórczych poety we wskazanym miejscu tragedii.

πήματα, λύματα, δείματα, βλάβας, φθορὰς, φόβους. λύματα ἢ ὀλέθρια, παρὰ τὸ λυμαίνω, ἢ καθάρσεως δεόμενα, ὡς ἀποτρόπαια. διὸ καὶ ἅπεχε εἶπεν. εἰσὶ μὲν οὖν πήματα τῇ Ἰοῖ, λύματα δὲ τῷ ἀκούοντι χορῷ δεομένῳ καθάρσεως. (*Scholia in Aeschylum, scholia recentiora*. Προμηθεὺς υπόθεσις, 691, 1–4)[28]

---

[26] O. Longo (red.), *Scholia Byzantina in Sophoclis „Oedipum tyrannum"*, Padova 1971. „«Zmyć [zmazę – K.Ch.]» to inaczej «usunąć dzięki oczyszczeniu», «dach» czyli «domostwo» [oczyścić – K.Ch.] ze zła, «skrywa» to inaczej «mieści», «to, co się ukaże» oznacza «to, co zostanie ujawnione». [Sofokles – K.Ch.] powinien powiedzieć, że «zmywa z dachu zło, które się pod nim mieści, które zaraz wyjdzie na jaw» (układając swoją myśl podobnie do sformułowania: «spośród tych, którzy teraz żyją», tworząc tym samym coś na kształt antapodozy); on natomiast mówi, że «zmywa dach, który mieści tyle zła»" (przeł. K.Ch.).

W przekładzie, aby lepiej oddać myśl zawartą w σχόλιον, został zmieniony szyk fragmentów tekstu w stosunku do oryginału. Scholiasta przytoczył w komentarzu cytat z *Iliady* Homera: „τῶν οἳ νῦν βροτοί εἰσιν" (I, 272). Wydaje się, że, przywołując słowa epika, autor sugeruje, iż Sofokles powinien był zbudować swoją myśl poetycką, używając w zdaniu dopełniacza, który występuje w przywołanym wersie *Iliady*. Krytykując poetę, scholiasta odwołuje się do jednej z figur retorycznych (*figurae elocutionis*) – antopodozy (ἀνταπόδοσις). W retoryce określa się tą nazwą odpowiedniość formalną i treściową pomiędzy dwoma fragmentami tekstu. Por. H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przeł. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, s. 407.

[27] ΕΞΑΓΓΕΛΟΣ
Ὦ γῆς μέγιστα τῆσδ᾽ ἀεὶ τιμώμενοι,
οἷ᾽ ἔργ᾽ ἀκούσεσθ᾽, οἷα δ᾽ εἰσόψεσθ᾽, ὅσον δ᾽
ἀρεῖσθε πένθος, εἴπερ ἐγγενῶς ἔτι
τῶν Λαβδακείων ἐντρέπεσθε δωμάτων.
Οἶμαι γὰρ οὔτ᾽ ἂν Ἴστρον οὔτε Φᾶσιν ἂν
νίψαι καθαρμῷ τήνδε τὴν στέγην, ὅσα
κεύθει, τὰ δ᾽ αὐτίκ᾽ εἰς τὸ φῶς φανεῖ, κακὰ
ἑκόντα κοὐκ ἄκοντα. τῶν δὲ πημονῶν
μάλιστα λυποῦσ᾽ αἳ φανῶσ᾽ αὐθαίρετοι. (1222–1231)

Sophokles, *König Oidipus*...

[28] C.J. Herington (red.), *The Older Scholia on the Prometheus Bound*, Leiden 1972. „«Męczarnie, nieszczęścia, lęk, krzywdy, przemoc, paniczna ucieczka». «Nieszczęścia» albo mają związek z czasownikiem «szkodzić» i mogą prowadzić do zguby, albo też sprowadzają potrzebę oczyszczenia,

© for this edition by CNS

Autor σχόλιον odchodzi od przyjętego na ogół przez scholiastów zwyczaju cytowania tych wersów tragedii, które stają się przedmiotem komentarza. Zamiast nich zamieszcza wiele terminów określających nieszczęścia, towarzyszące im stany psychiczne i wywołane nimi reakcje. W komentowanym fragmencie tragedii można odnaleźć tylko trzy pierwsze z nich, będące częścią wypowiedzi chóru okeanid[29]. Kolejne przytoczone przez scholiastę terminy zostały wprawdzie wykorzystane przez Ajschylosa w *Prometeuszu skowanym*, jednak występują w innych miejscach utworu oraz przybierają inne formy gramatyczne niż te, których użył scholiasta.

W pierwszej części komentarza znajduje się odwołanie do podwójnego znaczenia terminu τὸ λῦμα. Słowem tym określano wszelkie nieczystości, zarówno w sensie fizycznym („brud", „plama"), jak i duchowym („skaza", „brud moralny"). W drugim znaczeniu termin τὸ λῦμα był używany jako synonim słowa ἡ λύμη, oznaczającego „krzywdę", „klęskę" lub „plagę".

W dalszej części σχόλιον pojawia się wykrzykiwane przez okeanidy słowo ἄπεχε. Jest ono wyrazem gwałtownej reakcji chóru na opowieść o losach Io, która zamieniona w jałówkę ucieka w popłochu przed ukąszeniami gza. Zgodnie z treścią komentarza swego rodzaju zmazę pozostawia na chórze samo słuchanie o cierpieniach bohatera. Podobnie jak ziemia, na którą rozlała się bratobójcza krew, również chór został splamiony tym, co usłyszał. Opowieść Io sprawiła, że okeanidy potrzebują κάθαρσις. Sytuacja, która wymaga „oczyszczenia", została tutaj spowodowana jedynie obecnością przy osobie doznającej cierpienia. W zacytowanym σχόλιον termin κάθαρσις wskazuje więc na praktykę pozwalającą zdjąć z kogoś ciężar cudzych nieszczęść, które na zasadzie empatii i sympatii stają się udziałem również świadków cierpienia.

O wyjątkowości zacytowanego σχόλιον do *Prometeusza skowanego* stanowi umiejscowienie „oczyszczenia" wewnątrz świata przedstawionego, podczas gdy Arystoteles lokuje je na zewnątrz, po stronie widza. „Πήματα, λύματα, δείματα, βλάβας, φθορὰς, φόβους", będące udziałem jednego z bohaterów, sprawiają, że potrzeba κάθαρσις powstaje w mikrokosmosie scenicznym, którego reprezentantem jest chór okeanid.

---

ponieważ budzą przerażenie – dlatego właśnie [chór – K.Ch.] powiedział: «Zamilcz!». Io przeżywa więc «męczarnie», a słuchający o nich chór odczuwa [jej – K.Ch.] «nieszczęścia» i potrzebuje oczyszczenia" (przeł. K.Ch.).

[29] ΧΟΡΟΣ
ἔα ἔα, ἄπεχε, φεῦ
οὔποτ᾽ <ὧδ'>, οὔποτ᾽ ηὔχουν ξένους
μολεῖσθαι λόγους ἐς ἀκοὰν ἐμάν,
οὐδ᾽ ὧδε δυσθέατα καὶ δύσοιστα
πήματα λύματα δείματα κέν-
τρῳ ψύχειν ψυχὰν ἀμφάκει.
ἰὼ ἰὼ μοῖρα μοῖρα,
πέφρικ᾽ εἰσιδοῦσα πρᾶξιν Ἰοῦς. (687–695)

Aeschylus, *Prometheus,* für den Schulgebrauch erklärt von N. Wecklein, Leipzig 1878.

© for this edition by CNS

Obecna w teatrze publiczność, obserwując przebieg akcji dramatycznej, mogła, podobnie jak chór okeanid, czuć się naznaczona nieszczęściem *dramatis personae*. Śledząc los Io, Prometeusza czy Edypa, widz był świadkiem „πήματα, λύματα, δείματα", które pozostawiały na nim ślad. W trakcie trwania przedstawienia na widowni narastała potrzeba κάθαρσις, której osiągnięcie, według słów Arystotelesa, stawało się możliwe dzięki przeżyciu odpowiednich παθήματα. Nasuwa się jednak pytanie, czy podobnie działał oczyszczający mechanizm, kiedy uwolnienia od zmazy potrzebował nie widz, lecz, w przypadku omawianego utworu Ajschylosa, jeden z najważniejszych bohaterów dramatu – chór?

Termin κάθαρσις w zachowanych komentarzach do tragedii klasycznych został użyty w dwóch kontekstach. Pierwszy z nich stanowią fragmenty odnoszące się do opisywanej w tragediach rzeczywistości mitycznej. Mają one związek z praktyką religijno-społeczną i zawierają informacje na temat warunków dokonywania obrzędów oczyszczalnych pozwalających zdjąć zmazę z człowieka lub miejsca. Do drugiej grupy należą komentarze o charakterze filologicznym, niezwykle ważne dla tłumaczy starogreckich tekstów. Uwagi językowe pozwalają śledzić zmiany semantyczne używanego przez wieki słownictwa, wciąż żywego w momencie powstawania scholiów.

LE CHAMP SÉMANTIQUE DU TERME ἡ κάθαρσις (SUR LA BASE D'ÉCRITS D'ARISTOTE ET DE TEXTES DE SCHOLIES DE TRAGÉDIES CLASSIQUES)

Résumé

Cet article traite du champ sémantique du terme grec κάθαρσις dans les oeuvres d'Aristote et des scholies de tragédies classiques. Comme point de départ, nous avons pris une brève remarque du Stagirite concernant l'action cathartique des pièces tragiques. Cette remarque fait partie de la définition de la tragédie que l'on peut trouver dans le traité d'Aristote sur l'art poétique. Le terme κάθαρσις est employé dans la *Poétique* pour définir l'expérience cathartique à laquelle une oeuvre construite suivant les principes décrits dans l'oeuvre du Stagirite peut amener le spectateur. Ce passage de la *Poétique* fait depuis des siècles l'objet de réflexions des chercheurs, car cette remarque énigmatique n'a été ni développée ni expliquée dans aucune autre oeuvre d'Aristote.

Dans un premier temps, nous analysons la signification du mot „purification" dans les écrits du Stagirite portant sur différents domaines des sciences. Dans ses oeuvres traitant de zoologie, le terme κάθαρσις a surtout le sens biologique et médical de purification d'un organisme vivant des substances dangereuses affectant son métabolisme; dans ses écrits politiques, il se réfère à l'effet purificateur de la musique, qui est un moyen utile d'éducation. Pour compléter le tableau sémantique du mot κάθαρσις, dans un passage de ses *Divisiones quae vulgo dicuntur Aristoteleae*, le Stagirite donne une définition de dictionnaire du mot „purification", qu'il associe à trois catégories: νόμος, φύσις, τέχνη.

Dans la seconde partie de cet article, nous analysons des passages de scholies de tragédies classiques. Nous citons les commentaires dans lesquels les auteurs ont employé le terme κάθαρσις. Le but de cette liste est d'observer si les scholiastes, lorsqu'ils expliquent les tragédies, parlent de la même „purification" qu'Aristote dans sa *Poétique.* Un premier type de commentaires comprend des textes d'auteurs qui ont employé le mot κάθαρσις pour commenter des poèmes entiers

© for this edition by CNS

composés par les dramaturges. Ces passages servent généralement à expliquer la diégèse d'une oeuvre dans son contexte religieux et politique. Le second type de commentaires sont des σχόλια à caractère philologique qui définissent avec précision la signification du terme κάθαρσις en le distinguant d'autres termes de même racine, ou encore expliquant le sens de ces mots dans le contexte de l'oeuvre dramatique où ils interviennent, mais aussi en dehors de celui-ci.

© for this edition by CNS